

ТЕОРИЯТА НА ЛЕКСИКАЛНИТЕ ФУНКЦИИ НА И. МЕЛЧУК И ПРИЛАГАНЕТО Ѐ ЗА ИЗУЧАВАНЕ НА СЪЧЕТАЕМОСТТА В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

Палмира Легурска

Институт за български език „Проф. Л.Андрейчин“ – БАН

Посвещава се на проф. Ирина Червенкова

Резюме. В работата се прилага операционално-семантичният параметър – абстрактен общ смисъл, който има различни словесни реализации и при това такива, че изборът на нужната реализация се определя напълно от думата, към която се присъединява този смисъл. Методиката е особено актуална за активното владение на езиците, като при това се изследва съчетаемостта на думите. Илюстрациите са в съпоставителен план на руския и българския език.

Keywords: theory of lexical functions, semantic parameter, foreign languages, lexicography, databases

Чрез тази статия се опитвам да възродя една полезна за чуждоезиковото обучение теория и да я илюстрирам върху лексикален съпоставителен материал от руския и българския език.

Става дума за теорията на лексикалните функции на И. Мелчук, по точно за *лексикалните параметри*. Спирам се на първата публикация по този въпрос, тъй като в нея проблемът е изразен просто, четивно и е предназначен за широк кръг лингвисти.

Едно от най-големите постижения на лингвистиката е признаковият подход, учението за минималните различителни елементи или диференциалните признаци. Най-пълно той е разработен за фонологичните явления от Р.О. Якобсон, развит в основите си от Н.С. Трубецкой¹⁾.

Смисълът на подобни теории е, че езиковите обекти се описват като комбинация от елементарни (минимални) същности – различителни елементи. Броят на тези елементи трябва да е по-малък от броя на описваните обекти. Така че, най-общо казано, задачата на всяка наука се свежда до това да изобразява своите обекти с помощта на елементарни символи.

По-късно в езиковедството подобен принцип е въведен и при анализа на руските падежи от Р.О. Якобсон (като комбинация от трите смислови различителни единици – насоченост, обемност и периферийност).

Още една крачка в тази посока са семантичните изследвания на Е. Сапир и учението на Л. Йелмслев за фигурите на съдържанието. Така постепенно компонентният анализ на значенията получава широко разпространение. В рамките на този подход се разглеждат т.нар. вътрешни различителни елементи, които осигуряват описанието на строежа на езиковите обекти, а така също съотношенията между обектите от един род в рамките на дадена система – парадигматичните отношения.

От друга страна, описанието на съчетаемостта между обектите – синтагматичните отношения – също е важна задача. Именно на този аспект на изследователска процедура се спира И. Мелчук в статията си. Предмет на изучаване е лексикалната съчетаемост, или способността на думите да се съчетават синтагматично за изразяване на дадени комбинации от смисли.

Задача на лингвистиката е моделирането на владенето на даден смисъл, т.е. умението правилно да се изрази всеки зададен смисъл по всички възможни начини. Лингвистиката според И. Мелчук трябва да се занимава преди всичко с въпроса как се изразява на даден език дадена комбинация от смисли.

Активното владение на даден език предполага знанието на такива съчетания – например значението *много болен човек* се изразява със съчетанието р. *тяжело болен* (в руския език), но не е възможно да се каже р. *тяжело здоров*. За изразяването на смисъла ‘много здрав’ е необходимо съчетанието *абсолютно/совершенно/полностью здоров*, но не и *тяжело здоров* (Melchuk, 1967: 1342) срв. *тяжелая болезнь – завидное здоровье*.

Така се стига до идеята за семантичния параметър – абстрактен общ смисъл, който има множество различни словесни реализации, при това такива, че изборът на дадена реализация напълно да се определя от думата, към която се присъединява даден смисъл (Melchuk, 1967: 1344).

Например смисълът ‘много във висша степен’ *Много болен – тяжело; здоров – совершенно, полностью, абсолютно; отчаяние – глубокое, полное* и пр. в руския език.

Като перифраза на казаното семантичният параметър е функция в математически смисъл, в която изследваната ключова дума е аргумент, а значението е изразяването на съответния смисъл (Melchuk, 1967: 1346). Например: *Много /функция/ аргумент /большинство/ = значение подавляющеее /большинство* (въвеждащите лексикални параметри са от (Melchuk, 1967: 1346).

И. Мелчук твърди, че ядрените, основни смисли образуват в различните езици универсален инвентар от граматични и/или словообразователни категории (Melchuk, 1967: 1345), т.е. допуска се, че за всеки отделен параметър може да бъде намерен в някакъв реален език, в който се реализира морфологично и е граматичен.

Компоненти на дадена езикова ситуация са субектът, обектът и ключовата дума, назоваваща ситуацията (Melchuk, 1967: 1346). Всеки един параметър може да има много изрази, относително синонимни, които да се различават по степен на проява, по контекстна и тематична значимост, по стил и пр. Например в руския език значението по параметър *Magn /спать/ = **крепко, дълбоким сном, как убитый, без задних ног*** се изразява не само лексикално, но и чрез фразеологизми.

За описването на семантичните параметри И. Мелчук въвежда понятието ситуация и нейния основен идентифициращ компонент – *ключовата дума* (i). За описването на ситуацията са актуални нейните участници – субект (S1) и обект (S2), има ситуации с повече участници. Отношението между субекта и обекта може да се изрази чрез следните отношения:

1. какво прави i° със S1;
2. какво прави S1 с I;
3. какво прави i° със S2; в съответствие се въвеждат шест параметъра.

Oper 1,2 (операция с...) – езикови названия на отношенията S1—i и S2—i.

Func 1,2 (функциониране) – езикови названия на отношенията i—S1 и i—S2.

Labor1,2 (обработка) – езикови названия на отношенията S1—S2 и S2—S1.

Func 0 ‘какво прави i безотносително към участниците на ситуацията’.

На базата на казаното се отделят следните параметри. Илюстрациите са от руския език и примерите са взети от работата на И. Мелчук (Melchuk, 1967: 1347 – 1351).

1. Oper 1 ‘какво прави субектът на ситуацията с i’

шаг = делать б. правя крачка

2. Oper 2 ‘какво прави обектът на ситуацията с i’

ранение = получать б. получавам рана/раняват ме

3. Func 1 ‘какво прави i със субекта’

счастье = выпадать на долю б. щастие/то спохожда

4. Func 2 ‘какво прави i с обекта’

пресса = описывать, трактовать, освещать о, б. в пресата се описва/ пресата описва

5. Func 0 ‘какво прави i сам по себе си’

ветер = дуть б. вятърът духа

6. Labor ‘какво прави субектът на ситуацията с нейния обект посредством i’

огонь = обстреливать б. обстрелват се с огън

7. S1 ‘субект на ситуацията’

казнить = палач б. палачът наказва

8. S2 ‘обект на ситуацията’

обслуживать = клиент б. клиентът се обслужва

9. Caus (‘създаване’, ‘каузация’)

модель = строят, създават, разработват б. моделът се създава, построява, разработва

10. Ligu ('ликвидация')

предрасъдки = искоренить, уничтожить б. предразсъдъците се изкореняват, унищожават

11. Incer ('начало, възникване')

тишина = наступать, воцаряться б. тишина настъпва/ възцарява се

12. Fin (край, изчезване)

ветер = стихать, улеяться б. вятърът стихва

13. Fact 'става факт, реализира се'

мечта = сбываться/ осуществляться б. мечтата се сбъдва/ осъществява се

14. Real 'изпълнявам'

просьба = выполнять, удовлетворять б. молбата се изпълнява, удовлетворява

15. Magn 'висша степен, интензивност'

деятель = видный, крупный, известный б. виден, голям, известен деятел

16. Ver 'истинен, обоснован'

гордость, претензия = законная б. законна гордост, претенция

17. Gener 'родово понятие'

химик = ученый б. химик – учен

18. Son 'звук'

монеты = брентать, звенеть б. монетите звънят

19. Anti антоним

живой = мертвый б. жив – мъртъв

20. Loc 'локализация'

театр = В + Пр.п.

утро Тв.п.

Крым = В + Пр.п.

21. A1 'характеристика на субекта на ситуацията' = действ. прич.

обед = за обедом

22. A2 'характеристика на обекта на ситуацията' = страд. прич.

руководить = под руководством

23. Prepar 'подготвям за действие'

очинить карандаш б. подострям молив

постелить постель б. постилам чаршаф

24. Degrad 'развалям се'

часы портятся/ломаются б. часовникът се разваля/чупи се

25. Mult 'множество'

стая волков, табун лошадей б. глутница вълци; стадо/табун коне

26. Sing 'отделен елемент'

капля росы, кофейное зерно б. капка роса, кафеено зърно

27. Вон ‘добър’

содержательный разговор б. съдържателен разговор

Дадените параметри могат да намерят широко място в лексикографската и учебно-методическата практика. Да разгледаме представянето на някои лексикални параметри в двуезичен план на руския и българския език. Така например: Oper1 = ‘какво прави субектът на ситуацията с i’: р. субект (човек) – действие (делать) – обект (шаг): шаг = делать = правя крачка.

Примери:

Oper1 **борьба** = вести б. **вода борба**

Р. **вывод** = делать – б. **правя извод**

Р. **молчание** = хранить = б. **мълча** (пазя мълчание)

Р. **решение** = принять – б. **взимам решение**

Р. **убийство** = совершить – б. **извършвам убийство**

Р. **покушение** = совершить – б. **извършвам покушение**

Р. **преступление** = совершить – б. **извършвам престъпление**

Р. **поддержка** = оказывать – б. **оказвам поддръжка**

Р. **соглашение** = заключать – б. **склучвам съглашение**

Р. **влияние** = оказывать/иметь = б. **оказвам/имаю влияние**

Р. **внимание** = оказывать/уделять/обратить – **обръщам/оказвам внимание**

Р. **удар** = наносить – б. **нанасям удар**

Р. **жест** = делать – **правя жест**

Р. **поклон** = делать/отвесить – б. **правя поклон**

Р. **ремонт** = делать/ производить – б. **правя ремонт**

Р. **ошибка** = делать/совершать/допускать – б. **правя/допускам грешка**

Р. **вопрос** = задать/обратиться – б. **задавам въпрос**

Р. **одежда** = носить – б. **нося дрехи**

Р. **усилие** = делать/ прилагать – б. **правя/полагам усилие**

Р. **ерунда** = говорить/болтать/молоть/пороть – б. **дрънкам, говоря глупости**

Р. **крик** = издавать/ испускать – б. **надавам вик**

Р. **grimasa** = делать/ корчить – б. **правя гримаса**

Р. **истерика** = закатывать – б. **правя хистерия, изпадам в хистерия**

Р. **скандал** = делать/ устроить/ учинить – б. **правя/вдигам скандал**

Р. **пощечина** = дать/ влепить – б. **удрям/ залепям/зашлепявам плесница/шамар**

Р. **обморок** = падать – б. **припадам, загубя съзнание**

Р. **сопротивление** = оказывать – б. **оказвам съпротивление**

Р. **телеграмма** = послать/ отправить – б. **подавам, отправям/ бия телеграма**

Р. **экзамен** = принимать – б. **провеждам изпит**

Oper 2 отношение на обекта към действието

Р. **ранение** = получить – б. **получавам рана**

Р. травма = получить – б. получавам травма

Р. поражение = терпеть – б. търпя поражение

Р. потеря = нести – б. търпя загуби

Р. авария = потерпеть – б. претърпя авария

Р. сопротивление = встретить/натолкнуться на – б. срещам/натъкна се на съпротива

Р. поддержка = найти/встретить – б. намеря/срещам/получавам подкрепа

Р. совет = получить – б. получавам съвет

Р. экзамен = сдавать/держать – б. държа изпит

Р. продажа = бить/иметься в – б. има в продажба

Р. приказ = получать – б. получавам заповед

Func1: какво прави ключовата дума със субекта на ситуацията

Р. заслуга = принадлежать, исходить – б. има заслуга, на него принадлежи заслугата

Р. польза = проистекать, быть от б. има полза/произтича полза от

Р. сомнение = мучить б. съмнение мъчи

Р. тоска = гложет б. мъка гложди

Func2 : какво прави ключовата дума с обекта на ситуацията

Приказ = предписывать кому что б. заповедта предписва

Опасность = угрожать б. опасность грози/надвисва

Возмездие = настигать б. възмездие застига

Власть = распространяться б. властта се разпространява

Func0: какво прави ключовата дума сама по себе си

Р. ночь = стоит б. нощ е

Р. дождь = идет б. вали дъжд

Р. мороз стоит б. замръзнало е

Р. война = идет б. война е

Р. ветер дует б. духа вятър

Р. тишина царит б. цари тишина

Р. время = идет б. времето тече

Р. эпидемия = свирепствует б. бушува/върлува епидемия

Р. террор = свирепствует б. бушува/вихри се терор

Р. звук = раздается/слышиться б. звук се раздава/чува се

Р. сдвиг = происходит б. промяна става

Р. костер = горит б. огън гори

Р. растение = растет б. растение расте

Р. животное = вводится б. животно живее/въди се/има го

Р. отверстие = зее б. дупка зее

Р. молния = сверкает б. мълния святка

Р. дымок = курится б. димът пуши

Р. человек = живет б. човек живее

Р. книга = стоять б. книгата се намира/ лежи

Degrad 'развалям се'

Р. молоко = скисать б. млякото прокисва

Р. хлеб = черстветь/плесневеть б. хлябът мухлясва; става твърд

Р. одежда = изнашиваться б. дрехата се износва

Р. каблук = стаптиваться б. токът (на обувката) се изтрива

Р. нервы = истрепаться/сдают б. нервите поддават/късат се

Р. здоровье = портиться/пошатнуться б. здравето се разклаща

Р. дисциплина = портиться/рушиться/падать/расшатывать Б. дисциплината се разваля

Р. аккумулятор = садиться б. акумулаторът се изтощава

Според И.Мелчук в лингвистичното описание трябва да влиза описанието на всички релевантни параметри за представяните думи (Melchuk, 1967: 1353).

Как могат да се използват предложените параметри в едноезични тълковни и двуезични речници. И. Мелчук предлага при съставянето на речници съзнателно да се подбират значенията на параметрите и да се разполагат в речниковата статия по целесъобразност – от най-разпространените към по-малко разпространените. По такъв начин могат да се различават значенията на думите и съответно в различни контексти преводните съответствия ще бъдат различни.

Лексикалните параметри могат да се използват при работа по лексика при обучението както по роден, така и по чужд език. Да се овладее лексиката, означава не просто да се знае определено количество думи, но и за всяка от тях и по дадено количество съчетания. Така за всеки 1000 думи могат да се овладеят 22 000 съчетания (Melchuk, 1967: 1357). Например подобен модел е изработен за „Активен речник на френския език за българи“ (Веселинов, 2003: 110 – 119).

Дадените по-горе значения по смисъла 'развалям се' са подходяща илюстрация за съществуващите клишета в двата книжовни езика – руския и българския. В днешния исторически момент в текстовете и на двата езика се наблюдават примери за рушенето на клишетата или за контаминация на определени значения и техни изрази, например б. **изпълнява роля и има значение – изпълнява значение.**

Също така семантичните параметри могат да се използват и при решаване на задачи от областта на машинния превод при търсене на преводен еквивалент на дадена многозначна дума. В този смисъл, списъкът на еквивалентите по дадено значение може да се разшири в сравнение с традиционните двуезични речници.

В теоретичен план, владенето на лексикалните параметри е свързано с моделирането на това как даден смисъл може да се изрази по различни начини, разглеждани като синонимни.

БЕЛЕЖКИ

1. Авторката реферира основните моменти от статията на И.А.Мельчук. К вопросу о „внешних“ различительных элементах: семантические параметры и описание лексической сочетаемости. To honor Roman Jakobson, 1967. Mouton, The Hague-Paris, 1340 – 1361.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Veselinov, D. (2003). Transformirane na rechnikovata statiya ot „Aktiven ucheben rechnik na frenskiya glagol” za balgari. *Sapostavitelno ezikoznanie*, 2003, 3, 110 – 119. [Веселинов, Д. (2003). Трансформиране на речниковата статия от „Активен учебен речник на френския глагол“ за български. *Съпоставително езикознание*, 2003, 3, 110 – 119.]
- Melchuk, I.A. (1967). K voprosu o „vneshnih” razlichitelnayh elementah: semanticheskie parametray i opisanie leksicheskoy sochetaemosti. *To Honor Roman Jakobson. Mouton, The Hague-Paris*, 1340 – 1361 [Мельчук, И.А. (1967). К вопросу о „внешних“ различительных элементах: семантические параметры и описание лексической сочетаемости. *To Honor Roman Jakobson. Mouton, The Hague-Paris*, 1340 – 1361]

THE THEORY OF LEXICAL FUNCTIONS OF I. MELCHUK AND ITS APPLICATION TO STUDY THE WORD COOCURRENCE IN TERMS OF COMPARISON

Abstract. The paper discusses the application of the semantic parameter ‘abstract general sense’. This parameter can have various verbal materializations depending on the head of the phrase. Contrastive exemplifications from Russian and Bulgarian are applied. The methodology is particularly relevant for the active command of languages.

✉ **Dr. Palmira Legurska, Assoc. Prof.**

Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd.
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: palmiralegurska@abv.bg